



SZABÓ T. ANNA

# Rákérdezés

Jegyzet Lator László versbeszédéhez

„Ha nem lakna lélek vagy elme,  
ha nem szaggatna annyi kétség,  
ha nem várnám mindig hiába  
a bizonyosság illetését –”

(Ha tudhatnám)

Lator László költészetének legelemibb mozgatója a vágy. Azt is mondhatnám: a megbizonyosodás vágya – de ez a bizonyosság mindenképpen más természetű, mint az érzékekkel megtapasztalható tények: inkább az érzékfölötti sugallatok végső, mindent egybeelobbantó bizonyossága. Az érzékek evilági öröme ugyanis sohasem volt kétséges számára: verseinek anyaga tele van az érzékek (főként a szem, a szaglász és a bőr) biztos gyönyörűségével. Ettől olyan mozgalmasan feszültek a versei: az érzékelő alannyal az érzékein át mindig történik valami, akárcsak az érzékelt világgal – még a mozdulatlan látványok is izgatott történeteket hordoznak, mert az élet árama villódzik bennük: „a fák belülről izzanak” (*Szél*), „fel-le mozdul, árad, megáll / sugaras szálain a táj” (*Hajnali vázlat*).

Az örömmel és a vággyal mégis gyakran szembeszegül az undor, a „hevenyén” behabzsolt világ rothadt fonákja, amelynek rettenetét ez az egyébként vágyra ajzott költői alkat korán megtapasztalhatta. Legélesebben a *Háborús töredék* mutatja ezt a reménytelen állapotot, ahogy a „gyötrelmes tudat” valami örökké biztosat keres a múltkony érzékelések között, de a teljességében megragadni vágyott egész újra meg újra szétesik – hiába a tenyér gyermeki öröme, a „homokkal játszó kisgyerek” kezében a világ szemeként „szétpereg”, és ez ellen a vágy bevett módszerével már nem lehet védekezni.

Ebben a versben vélem megtalálni Lator egyik visszatérő rémlátomásának forrását: a vékony homok alól kibukó, rothadásukban iszonyatos háborús halottakat. Az ő még emberformájú, de már értelem nélküli arcuk a hasonlóképpen kiürült szellemekkel együtt kísért később az álomszövegekben, és jelképpé növe az *Aszály* és a *Sárangyal* című versekben, hiszen „Akármerre nézek, / jelkép már minden, egyfelé mutat” (*Tilalomfa*), mégpedig a biztos kudarc felé. Ezekben a versekben megmutatkozik a lét alatti lét tagolatlan arca, a „megnyomott, otromba fej” (*Aszály*), az „elvadult, fonák sarjadás” (*Sárangyal*), amely mozdul ugyan néha, de nem a vágy mozgatja már, csak a vágy öntudatlan emlékének tehetetlenségi nyomatéka, amint az élet valami végső szikráját „fel nem adva mégsem”, előnyomakodik a cserepesre száradt világból. Ennek a természetellenes tükör-lénynek, ennek a „célszerűtlen”, mert magától semmit nem cselekvő és semmit sem akaró, tűzből, földből, levegőből készült Gólemnek mitikus erejű ellentéte a valódi, de valódiságában is felfoghatatlan erejű, sokanyagú vegetatív tenyészet, a „virág-örvény a földmeleg / termékeny katlanaiból” (*Múltkony fészkeiden át*), amelynek egyetlen célja, egyetlen vágya van csak: élni – és soha nem kérdezni rá az élet értelmére.

Lator nemzedéke látta a háborút, és nincs kétsége afelől, hogy az emberként megtapasztalható világ sokféle gyönyöre végül egynemű rettenetté csupaszodhat bármelyik pillanatban. Ez a tudás teszi Lator, Nemes Nagy, Székely Magda, Beney Zsuzsa vagy Szabó Magda költészetét olyan maradandóan tisztává és kicsiszolttá. A túlélők nem fogadhatják önfeledten az életet, semmi sem magától értetődő többé – a pusztulás előterében és erőterében a teremtés értelme is kérdésessé válik. „A földben néma seregek” – mondja a vegetáció nagy áramát megérezkítő vers (*A kert*), de a *Háborús töredék* igazságának tudatában ez ugyanúgy jelentheti a tudatukból kivetett, a bozsgó-nyüzsgő anyagba visszalökött halottakat, mint a földben az újjáteremtésükre várakozó néma növények bevetésre váró hadrendjét. És éppen a háborús tapasztalat az, ami a gyerekkor elementáris bizonyosságából kivette olyannyira egylényegűvé teszi ezt a lételméleti költészetet.

Lételméleti, mondom, holott ezek a versek nem filozófiai, pontosabban: nem spekulatív, hanem annál sokkal sürgetőbb természetűek: magyarázat helyett megnyilatkozásra várnak. Azt mondhatnám, hogy vallási lényegűek, ha ez nem jelentene egyben szilárd hitvallást is – ezekben a versekben azonban inkább a világ csodálatosságának a megvallása zajlik, mint isteni hitvallás. Olyan elementáris szomj perzsel bennük, mint a



segítségért kiáltó prófétáké, akik a bőrükkel is érezni akarják a megváltást, a valóságos feltámadást. A versek indulatmenete is ezt a belső mozgást, állítást, könyörgést, kérést, vádat, egeket ostromló fájdalmat követi: a kijelentések egyre-másra felkiáltásokkal és kérdésekkel tagolódnak, akárcsak a Biblia érzelmektől átfűtött, legszemélyesebb passzusaiiban. Amíg ugyanis a tudattól meg nem zavart vegetatív világ csupa állítás – „beke-  
rítve és fenyegetve / csak mondja, mondja a magát” (*Mikor kormozva csonkig égnek*) –, az elme reflektál és kérdez, és ezáltal semmisül meg újra és újra, ezáltal vetetik ki a világ elevenjei közül előbb az anyag végvidékére, „elhagyott színterére”, majd az anyagtalanság végtelenjébe.

De amíg tart a kérdezés, tart a mozgás is, hiszen a kérdés voltaképpen a vággyal egyenlő, vagyis a válasz: a bizonyosság reményével, és ez a rákérdezett bizonyosság mindig metafizikai természetű:

„Ki tud még bennünket szeretni,  
s ki az, kit innen még elérünk?”  
(*Átlátszó víz*)

„Hol az a bálvány, hol az isten,  
hol ama tudás kútfeje?”  
(*Attetsző ködben*)

„Feloldó tisztaságot  
mi hozhat még nekünk?”  
(*Most minden más lehet*)

„Ki tudja, hogy mi célja ennek,  
s hogy őrizhetném meg magam?”  
(*Ki hinné*)

„Ki maradhat meg? Mondd, iszonyú Egyszem!”  
(*Tilalomfa*)

„Ó, micsoda fény! Mit tegyek?”  
(*Add nékem gyöngeségedet*)

„Ki az, ki lényünket kioldja  
a formák börtönéből?  
Ki bontja fel bennünk az átkot,  
a megkövült igét?”  
(*Bűntudat*)

„micsoda istent mutogat  
a távoli erdők rácsa”  
(*Fényben viharban pengeélen*)

„Hol kanyarog a keskeny ösvény,  
az Isten tündöklő csapása?”  
(*A sírok meghasadtak*)

Mintha a vers beszélője egy bibliabéli „magyarázó angyalra” várna, aki megfellebbezhetetlen választ ad gyötrő kérdéseire, valahogy úgy, ahogy Zakariás prófétának látomásai közepette a „Mik ezek, Uram?” kérdésre sorban megfelelt a mellé kirendelt angyal. Lator kérdései is az eléje táruló látványokba kapaszkodnak, a világ kifeslő rejtelmeibe, ezekről kérde: „Maradék szépség... (m)it mondasz hát?” (*Pompeji*), „Micsoda szeszély börtönözte be... a puhasontú vékony sudarat?” (*Fa a sziklafalon*), „Miféle törvény munkált bennem (...) / érezni mindenségnyi létem?” (*Ó, micsoda édeni tájon*)

A felelet tétje nem kevesebb, mint maga a test szerinti feltámadás, hiszen, ahogy a hasonlóan kétségbeesett Jób mondja: „Ha van mellette magyarázó angyal, egy az ezer közül, hogy az emberrel tudassa kötelességét; És az Isten könyörül rajta, és azt mondja: Szabadítsd meg őt, hogy ne szálljon a sírba; váltságdíjat találtam! Akkor teste fiatal, erőtlől duzzad, újra kezdi ifjúságának napjait.” (*Jób könyve 33, 23–25*). Vagyis ha van



hírnök, akkor van kegyelmet ígérő „szelid hatalom” is (*Ez az a perc*). Ha nemcsak sejtelemként, de testileg is jelen van a hírnök, akkor létezik a test feltámadása által megtagadható Isten is.

De megjön-e az angyal Lator verseiben? Megkapja-e szomjas kérdéseire a feleletet? Hiszen a romló lét önmagában nem felelhet meg a romlás által feltett kérdésre. Ráadásul a bizonyosságot lépten-nyomon fények, elragadtatott majdnem-látomások ígérik:

Honnan ez a tündöklő izenet,  
a ritkuló földön váratlanul  
fellobbant kegyelem?  
(*Váratlan kegyelem*)

Ha ebben, vagyis a kegyelem üzenetében nem, akkor sehol sem jelenik meg az angyal – „égi jel / a zsugorodó létre nem felel.” (*Zugliget*). Isten nem mutatja meg közvetlenül az arcát – sőt, vannak versek, amelyekből sejthető, hogy nemcsak Isten van, nemcsak „talán valami felsőbb” akarat, de „hogyan egy alantas léthez idomulva (...) egy isten konok kényszerére” működik a világ (*Nem a halál*), avagy hogy „egy alsóbbrendű isten” szörnyetegei játszanak velünk (*A pincékben rekedtek*), sőt a kegyelem is csak egy felelőtlen, kárunkra játszadozó hatalom, „egy adakozó könnyű kedvű isten” visszavonható, „rövid határidőre nyert” ajándéka (*Régi fénykép*).

De talán éppen a hírnök hiánya a hír: az, hogy még olyan kiélezett helyzetekben is, mint az *Azon a szikrázó lapályon* című versben ábrázolt háború és az országhatár tiltott átlépésének mindent megváltoztató pillanata, egyedül kell az embernek döntenie. Amikor minden (még az „angyalhaj”-lélegzet szóképe is) a jelenés jöttére utal, ám mégis hiába várja „a helyzethez illő” (visszatekintve már kis mosollyal, de azért korántsem gúnyosan emlegetett) ótestamentumi tűz megjelenését a gyermekkorát végképp odahagyó fiú, akkor végül hírnök és vezető nélkül is tudja, mit kell tennie:

Azon a szikrázó lapályon,  
szűrős angyalhajat zihálva,  
tűnődik: várjon vagy ne várjon  
megvilágosító sugárra.  
Ha füst támad és emberarcú  
sáskák a füstből, merre késnek  
a védelmére íjat ajzó  
szelídebb szívű jelenések?

S hogy nem jön a bibliai hírnök,  
lángbetűkkel írni a dermedt  
egek a helyzethez illő  
ígét a riadt síhedernek,  
üres kézzel kell útra váljon?  
Hogy lehet, hogy nem hagy ki mégse  
ezen a pusztán, pusztán tájon  
valószínűtlen szívverése?

Ha nem az isteni szózat, akkor maga a beszélő fogja megválaszolni magának a feltett kérdéseket – és a felelet gyakran állításba, felkiáltásba fordul: „Nem, mégse! Mindennél bizonyosabb / a naponként feltámadó anyag” (*Pompeji*) „Micsoda jel a bibliai szikla / vörhenyes sivatagába hasítva, / zsugori biztatásul belevetve / az özönvíz utáni döbbenetbe!” (*Fa a sziklafalon*). Ám ugyanolyan kétségbeeséssel állít egyszer, mint amilyen elragadtatással másszor:

Hiába minden. Nincsen irgalom.  
Az agy magát emészti, úgy kutat.  
(*Háborús töredék*)

Nincs semmi, csak a sivatag, csak  
ez a lakatlan pusztán térség.  
(*Nincs semmi*)



És:

Lehet, hogy így akarja Isten,  
és minden úgy van jól, ahogy van.  
(*Ragyog a föld*)

Folyékony csoda a világ  
e folyton mozgó héj alatt.  
(*Folyékony világ*)

Ahogy a költői lét emblémájaként is tekinthető (mert emberléptékű szavaiban voltaképpen megszemélyesítéshez folyamodó) *Fa a sziklafalon* című versben „pillanatonként összecsap / az üdvözült gyönyör s az iszonyat”, vagy ahogy a *Magányos cédrus* egyszerre „mennyből, pokolból küldött üzenet”, úgy mondja a föld és az ég közé feszített lét egyszerre az állítást és a tagadást, az örömet és a félelmet:

„... magával folyvást vitatkozva a  
kettőt egyszerre kell mondania.”  
(*Fa a sziklafalon*)

Lator költészete a kudarc tudata ellenére mégis rákérdez a világ értelmére, még ha a kérdést végül – de talán mégsem legvégül – önmagának kell megválaszolnia:

Mit tegyek? Nyitott szemeimen át  
hadd hatoljon érzékeny agyamig  
pengéivel a gyötrelmes világ,  
míg hinni vagy meghalni megtanít.  
(*Újlesztendő*)

Két esetben oldódik fel egy perzselő pillanatig ez az önmagával vitatkozó kétely: a viharban és a szerelemben, amikor a világ tökéletesen átadja magát egy mindennél nagyobb, mégiscsak jelenlévő és megnyilatkozó, megsemmisítő és újjáteremtő erőnek. A vihar és a tűz Isten biblikus megjelenési formáit idézi, azt, ahogy kedveltjeihez, Mózeshez és Jóbhoz szólott, és ez az apokalipszist, vagyis a megnyilatkozást készíti elő:

Forró tenger a tűz, örvénylő tenger,  
mindent elemésztő!  
Forró tengert adj hát, örvényt adj hát,  
magunkon segíteni késő!  
(*Sodoma*)

Viharban álltál, ostoros  
fényében arcod megjelent.  
(*A szabadsághoz*)

fényben viharban pengeélen  
villog a roppant tisztaság  
(*Fényben, viharban, pengeélen*)

Tűz és lélek. Sebesen zúgó szélnek  
zendülése.  
(*Egybegyülének*)

A viharból talán válasz érkezhethet – hiszen a Bibliában is így beszél, aki látja az Urat a forgószelemben: „Ki az – mondod – a ki gáncsolja az örök rendet tudatlanul? Megvallom azért, hogy nem értettem; csodadolgok ezek nékem, és fel nem foghatom. Hallgass hát, kérlek, én hadd beszéljek; én kérdezlek, te pedig taníts meg engem!” (*Jób könyve* 42, 3–4)

Van azonban egy másféle tisztító vihar is, ahol ég és föld egybeér, és ez biztosan választ ad a lét által feltett kérdésre:



Erdők, szerelem, remegő szerelem, erdők,  
völgyek rohannak a távol tárt kapujának.  
Ím a vihar, csattog a fénylő ostor,  
zászlóként kavarnak a szélben a tájak.  
(Vihar)

Hámló ég, reszkető mező  
egy vörhenyes félhegynek árad,  
vad szakadék, forró tető,  
kacsok, feszülő héjú száraz –  
(Reszkető mező)

és ekkor a vihar egybeér a szerelemmel – mégpedig egyetlen nem-rezdülő virágban:

Hús-szirmain halvány ereivel,  
forró bibéivel, porzóival  
mozdulatlan vihar:  
egy valószerűtlen virágkehely.  
(A kert)

Lator verseiben a növények mindig a megújuló teremtés győzelmét hirdetik, az ölelkező porzók és bibék a világ egységét mutatják a kétség helyett. Ennek az analógiájára a szerelmes, vagyis inkább a mozgalmasan megjelenített érzéki versekben sincs kérdés, csak bizonyosság – az „isteni óra” (*Éretlen szerelem*) kételyt nem ismerő öröme, a teremtés pillanatának, mozdulatlan viharának ajzott, „örökké érvényes” izgalma (*A teremtés*).

Persze a tudat nem nyugszik, és a reflexió hamarosan megmutatja, hogy a teremtésben nincsen csak egyszerre „egyetlen lehetőség” (*Ó, micsoda édeni tájon*) – amelyen azonban sejtelmesen, vágyakozva és rémületesen átdereng a többi „elvetélt lét”, és „okádja konokul jeltelen / teremtményeit itt valami katlan, / egyszerre van s együtt minden jelen” (*Az áthevült bádogtető alatt*). A növényi lét sem önmagát, csak az önmagához hasonlatost ismétli, és az egyesülés pillanatának mégiscsak-mulandó azonosságán kívül minden csak különbség.

A élők egyediségének és megismételhetetlenségének motívuma Lator legutóbbi kötetében, az árulkodóan élettelen című *A tér; a tárgyakban* felerősödik – vagyis nemhogy csillapult volna a Jób fájdalmaéhoz hasonlatos kétely, hanem a „többé-már-soha” (*Arc*) kimondásával még fájóbbá vált az élet „bizonyosra vehető kudarca”, amely nemcsak a halál sötéttségét hozza az emberre, hanem az öregség gyalázatát is, mert Isten akarata szerint a halálba készülők „elváltozik, már nem övé az arca” (*Elváltozik*). Ez pedig már végképpen szembeállítja az élet végtelen erejében reménykedőt a vegetatív léttel, hiszen, ahogy a Jób könyve mondja: „a fának van reménysége: ha levágják, ismét kihajt, és az ő hajtásai el nem fogynak. Még ha megaggodik is a porban a gyökere és elhal is a porban törzsöke: a víznek illatától kifrad, ágakat hajt, mint a csemete. De ha a férfi meghal és elterül, ha az ember kimúlik, hol van ő? (...) Ha meghal az ember, vajon feltámad-é? Akkor az én hadakozásom minden idejében reménylenék, míglén elkövetkeznék az én elváltozásom. (...) Még a hegy is szétomlik, ha eldől; a szikla is elmozdul helyéről. (...) az ember reménységét is úgy teszed semmivé. Hatalmaskodol rajta szüntelen, és ő elmegy; megváltoztatván az arcát, úgy bocsátod el. (*Jób könyve*, 14, 7–10; 14, 14; 14, 18–20).

A kétely felerősödése akkor látható a legjobban, ha szembeállítunk két korábbi verset egy későbbivel: *Az udvar* címűben a növények pontos megnevezése („Árvasalán, kásás-méz-közepű / kamilla, pásztortáska, perjefű / ín-bordás méregzöld lapu, buja / porcű, lúdhúr, szívós tarackbuza”) nem egyediségüket, hanem újjáteremtődő általánosságukat hangsúlyozza, hiszen a „hangtalan vihar / szakadatlan sokszorozza a lét / tajtékos-örvényes tenyészetét”. A későbbi *Erdő* című versben azonban már egyetlen növénynév sem szerepel, és bár a vers felütése az *Udvar* „égi derengését”, „a mindenség nyers” áramait, tehát a soha-meg-nem-szűnő egységet ígéri, a második versszak közepén hirtelen ellentmond önmagának, de különböző előjellel, mint a megsemmisülésből a vegetatív élet felé tartó szintén korai *Pompeji*, ahol ugyanúgy a vegetatív tenyészetet faggatja a költő, de ahol a „Mit mondasz hát?” kérdésre a tagadva ígélés felel: „Nem, mégse! Mindennél bizonyosabb / a



naponként feltámadó anyag”, vagyis a „szakadatlan teremtés” diadala. Az *Erdőben* egészen más történik – a kérdezve tagadás:

Vagy csak azt mondja ez az erdő,  
amire szomjazik a szellem?  
Hogy is vallhatna mérhetetlen  
erejével az élet ellen?

Nem, az erdő azt mondja: semmi  
fel nem támad ujjongva, minden  
szétrohad odakinn, akár benn,  
a húsunkban, a sejteinkben.  
Lesz, ami volt, de ami lesz, nem  
ugyanaz lesz, valami másba  
megy át, van esély, meglehet, de  
nem test szerint feltámadásra.

Persze a verszárlat még ezen is fordít egyet, hiszen az anyag csak a magáét mondja, nem azt, amit a tudat beleképzél. Ebben a versben azonban az is tetten érhető, ami a korábbi versekből hiányzott: a még haragos, de már lemondó keserűség, a „mit tudom én” legyintő gesztusa, amely szinte-szinte már a vágy feladása:

Ez az erdő csak arra van, hogy  
a balekokat hitegesse.  
Ez az erdő – mit tudom én, mit?  
Mondhatja ezt, mondhatja azt is.

Ez már nem igazi kérdés, nem igazi kétely, inkább belenyugvás – erre utalnak a csi-szolt Lator-versekben eddig elképzelhetetlennek tűnő köznapi szavak és szófordulatok, mint itt a „balek”, egy másik versben pedig az „átverés”, a „kimaradni az egészből”, és a hasonlóképpen szinte-már-nem-is-kérdés „Mit keresek én itt? / Ugyan miért kellett épp ezt a helyet?”

Igaz, hogy ebben a kötetben is jelen van minden korábbi motívum, és a Zsoltár-parafrazisban ismét tűzben és viharban jelenik meg az apokalipszis, az anyag tehát továbbra is tiltakozik „veresége ellen” (*Szarvasbögés*), és a *Kezek* összefonódó öreg ujjai két ember, vagy még inkább ember és Isten összekapaszkodásáról vallanak, amennyiben „a mégis, a mégse / tusakodása, vak ölelkezése” az imádságot, vagyis a bizonyosság olthatatlan vágyát jelenti. Ahogy egy korábbi vers mondja:

„az ember addig él amíg  
tartaléka marad a hitre  
míg fel nem éri érveit  
meghajszolva és bekerítve”  
(*Szárszó, november*)

Ám ahogy elfogynak az érvek, a mohó kérdés előbb ráolvasásszerű hitvallásba, majd sürgető felszólításba, a bizonyosság talán minden eddiginél szomjasabb vágyába fordul át végül:

Tudom, tudom, hogy csakis úgy lehet (...)  
Világosulj meg, örült üzenet!  
(*Kecskefejő*)